

Голові спеціалізованої вченої ради
із захисту дисертації на здобуття
ступеня доктора філософії
доктору політичних наук, професору,
завідувачу кафедри політології
та державного управління
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
Круглашову Анатолію Миколайовичу

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію Станіслава Олександровича Опінко
на тему : «Безпекові загрози електоральної та референдної легітимації
влади в прикордонні України», подану на здобуття ступеня
доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за
спеціальністю 052 «Політологія»

Проблема легітимності влади в Україні об'єктивована не стільки внутрішнім політичним дискурсом, скільки нав'язується ззовні й стала інструментом інформаційно-психологічних операцій ворога. Посіяти думки серед українців про нелегітимність чинної влади прагнуть насамперед рашисти (відомі плани підготовки операції «Майдан-3»). Вибори і референдум як ймовірний формат завершення війни рф проти України, розв'язання проблеми статусу тимчасово окупованих територій розглядають перманентно й деякі західні політики. Цинічними за цілями й нікчемними за форматом й наслідками проведення, з огляду на міжнародні й національні правові норми, є спроби російських загарбників застосувати інститут референдуму для легітимації захоплених територій й їх інкорпорацію до адміністративно-територіального устрою рф. Натомість, однозначною є позиція української влади, що під час воєнного стану проводити вибори неможливо взагалі за Конституцією України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Не викликає сумніву, що й в умовах повномасштабної агресії рф представницькі органи державної влади (Президент України і Верховна Рада

України) і представницькі органи місцевого самоврядування (ради всіх рівнів) є легітимними, адже обрані на підставі чинного законодавства у відповідності із процедурою, передбаченою законами більшістю громадян й визнані суспільством. Водночас поширювані рашистські наративи спонукають до ретельного осмислення електоральної та референдної легітимації влади, що набуває вагомості й у пошуку механізму завершення війни й повоєнної відбудови.

Тому звернення С. О. Опінка до дослідження інститутів безпосереднього народовладдя як найважливіших механізмів легітимації влади набуває особливої актуальності, видається надзвичайно науково та практично вагомим. Виправданим, вважаю, є й обраний безпековий вимір електоральної і референдної легітимації та й географічні межі вияву безпекових загроз.

Науково виваженим є формулювання мети та завдань дисертаційного дослідження. Метою дисертації здобувач обрав : визначити та проаналізувати основні безпекові загрози в сфері електоральної та референдної легітимації влади в Прикордонні України, запропонувати оптимальні шляхи та методи протидії даним загрозам (с. 19).

Формулювання дисертантом об'єкта та предмету дослідження засвідчує розуміння сутнісних рис досліджуваних явищ і процесів, досягнення поставленої мети. Структура дисертаційного дослідження є логічною та спрямованою на вирішення поставлених дослідницьких завдань, які сутнісно передбачають комплексний аналіз : відповідності інституційно-нормативного забезпечення виборів і референдумів сучасним безпековим загрозам і викликам, структури інформаційного простору Прикордоння України; політичного складу місцевих органів влади, їх впливу на регіональну безпеку; ризиків ймовірного сепаратизму в прикордонних регіонах й пошуку оптимальних шляхів і методів удосконалення виборчої системи (с. 19).

Заявлена здобувачем методологія дослідження легітимаційних процесів та безпекових явищ передбачає використання сукупності взаємодоповнюючих методологічних підходів (міждисциплінарного, системного, ціннісного,

конструктивістського) і низки загальнонаукових методів, що простежується по тексту дисертації.

Імпонує створена дисертантом репрезентативна джерельна база дослідження. Список використаних джерел налічує 453 позиції, серед яких 69 – англійською, румунською і угорською мовами, що важливо з огляду на предмет дослідження, й на кожне з них є посилання у тексті. Осягнення напрацьованих українськими та зарубіжними науковцями теоретичних і концептуальних підходів до сутності національної безпеки, інститутів безпосередньої демократії, широке використання наукових методів і виявлене дисертантом вміння аналізу й синтезу значного фактичного матеріалу, дозволило йому створити цілісну працю, що свідчить про фаховість автора як науковця-дослідника та дає підстави говорити про достатню обґрунтованість результатів дисертаційного дослідження.

Розділи роботи є рівновеликими. *Перший розділ* дисертації має концептуально-методологічний характер й містить характеристику застосованих для дослідження легітимаційних процесів і безпекових явищ наукових підходів. Логічним є огляд дисертантом вироблених науковцями і закріплених у законодавстві базових підходів до розуміння національної безпеки та її видів, зокрема політичної. Змістовним є аналіз сутності легітимації як похідного поняття від легітимності та електоральної легітимації як різновиду політичної. Дисертант прагне встановити взаємозв'язок між електоральною та референдною легітимацією влади з одного боку та національною (зокрема політичною) безпекою, акцентуючи на її загрозах. Слід погодитись зі слушними міркуваннями автора, що такий підхід дозволяє детально дослідити предмет дослідження та поєднати безпекові явища та процеси електоральної/референдної легітимації влади, а також визначити ключові реальні та потенційні, політичні та інформаційні загрози (с. 38).

Чимало уваги приділено характеристиці можливостей конкретного використання наукових методів для дослідження проблеми. У дисертації розлого охарактеризовані основні теоретико-концептуальні підходи зарубіжних й

українських науковців до розуміння феномену Прикордоння. Не викликає заперечення наведена у дисертації аргументація щодо того, що Прикордоння як окремий концепт та об'єкт дослідження за своєю суттю є мультидисциплінарним (с. 39-40). Імпонують власні міркування автора щодо Прикордоння як простору політичної конкуренції двох (та більше) центрів – з одного боку іноземні держави, які прагнуть досягти та легітимувати свою владу в Прикордонні та реалізувати власні політичні проєкти – з іншого боку Україна, яка прагне зберегти власне національне тіло, та розглядає дані дії як загрозу територіальній цілісності (с. 43–44).

Змістовністю відзначається узагальнена характеристика стану джерельної бази дослідження, зокрема нормативно-правових актів та інших документів, особливостей формування та розвитку дослідницької тематики безпекових проблем, електоральної і референдної демократії в Україні. Репрезентативність дослідження забезпечується використанням у тексті численних і різноманітних за видовими характеристиками, призначенням і змістом документів і матеріалів, наукових й інших видань. Серед масиву аналізованих джерел заслуговує уваги звернення дисертанта до законодавчих актів іноземних держав, що містять норми, які регламентують, зокрема, процес угорської та румунської «паспортизації» прикордонних регіонів України, а також для вивчення іноземного досвіду регулювання місцевого референдуму та ін.

Дисертантом запропоновано змістовний огляд стану наукової розробки проблеми. У тексті названо чимало імен і праць західних й українських дослідників (найважливіші ідеї цитовано), що заклали основи формування дослідницької парадигми безпекових студій, електоральної (референдної) легітимації влади та практики її застосування. Методологічно вірним, вважаємо, є аналіз цієї проблематики у контексті аналізу досліджень з національної й регіональної безпеки, виборчих і референдних процесів, публічної управління й адміністрування, етнополітики у контексті євроінтеграційного курсу України та ін. Звучить жорстко, але очевидно дисертант правий, акцентуючи, що впродовж років незалежності українські політики та державні діячі ігнорували

необхідність формування в Україні національної ідентичності як гарантії національної безпеки. Як результат, в Україні штучно конструювалися та політизувалися (особливо в період виборів) регіональні та етнічні політичні ідентичності, які протиставлялися як одне одному, так і українській національній ідентичності, у випадку з АР Крим та Донбасом це призвело до катастрофічних безпекових наслідків (с. 48).

У другому розділі дисертаційного дослідження С. О. Опінко аналізує безпекові та легітимаційні аспекти інституційно-нормативного забезпечення виборчих і референдних процесів. Характеризуючи особливості інституційно-правового забезпечення участі національних меншин Прикордоння України у цих процесах, дисертант привертає увагу до одного із найбільш дискусійних та складних питань новітньої українського державотворення – забезпечення політичного представництва національних меншин у виборних органах. На прикладах електоральної історії Буковини і Закарпаття, автор висловлює свої міркування й щодо питання дозволу політичної агітації мовою національних меншин, офіційного спостереження за виборами представників організацій національних меншин (с. 65–67). При цьому дисертант безпідставно прогнозує, що вірогідно, що під час післявоєнних виборів, політичні партії в Україні відновлять співробітництво з національними меншинами, оскільки така співпраця в інтересах обох сторін (с. 70).

Ключовим у цьому розділі є очевидно аналіз адміністрування виборчих та референдних процесів у контексті сучасних безпекових і легітимаційних викликів. Автор прагне довести, що ключовою проблемою та загрозою організації майбутніх післявоєнних виборів, є російська агресія та її наслідки: окупація частини територій України, депопуляція регіонів південно-східного Прикордоння, збільшення кількості ВПО та біженців за кордоном тощо (с. 73–76). Дисертант аналізує існуючі моделі адміністрування Державного реєстру виборців, запровадження його цифрової трансформації, використовуючи значний фактичний матеріал з діяльності Центральної виборчої комісії, що підсилює емпіричну основу узагальнень і висновків. Зокрема, що пріоритетним

завданням адміністрування післявоєнних виборчих і референдних процесів є забезпечення їх відкритості та прозорості, що особливо актуально через європейський та євроатлантичний вектор розвитку України (с. 80). На основі дослідження електоральних процесів, дисертант пропонує, на наш погляд, досить вдалу класифікацію викликів та загроз адмініструванню виборчих і референдних процесів (с. 82). Доречними, хоча й певною мірою, дискусійними є наведені у дисертації міркування й пропозиції щодо покращення адміністрування виборів та референдумів, забезпечення безпеки та легітимності післявоєнних електоральних і референдних процесів у Прикордонні України.

Переконливим видається наведений дисертантом аналіз легітимаційних ризиків референдного законодавства в Україні, серед яких виокремлює : 1) ризики пов'язані з предметом референдуму, процедурою його ініціювання та імплементацією його результатів; 2) ризики пов'язані з адміністративними та організаційними аспектами проведення всеукраїнського референдуму (с. 84). Наводячи аргументи щодо узалежнення розвитку референдної демократії від стану чинного законодавства, ретельно аналізуючи норми Закону України «про всеукраїнський референдум» (2021), дисертант, вважаю, виявив вміння аналізу нормативно-правових актів, які змістовно ним коментуються. Імпонують наведені у тексті покликання на думки українських політологів і правників законодавцю варто було б інтегрувати процедуру всеукраїнського референдуму до ВКУ, а не приймати окремий закон, уніфікувати референдне та виборче законодавства (с. 87). Нами неодноразово обґрунтовувалась думку про прийняття єдиного Кодексу народовладдя. Важливо, що автор загострює увагу на проблемі відсутності в Україні законодавства і практики проведення місцевих референдумів, оцінює ризики і перспективи його прийняття. Логічним є виділення автором легітимаційні ризики референдного законодавства, формулювання яких не викликає заперечень. У цьому контексті виправданим є виокремлення в окремий підрозділ дослідження легітимаційних аспектів захисту персональних даних виборців, адже, як стверджує дисертант від можливостей держави забезпечити безпеку персональних даних виборців, багато в чому буде

залежати формування довіри або, навпаки, недовіри до виборчого процесу, що є пріоритетним завданням для органів влади (с. 98).

У *третьому розділі* зосереджена увага на безпекових легітимаційних викликах виборів і референдумів у Прикордонні України. Серед загроз, дисертант виокремлює регіональний інформаційний простір зовнішньополітичного впливу держав Прикордоння, які можуть цілеспрямовано здійснювати інформаційний вплив і втручатися в інформаційний простір прикордонних українських регіонів для досягнення власних зовнішньополітичних цілей (с. 100). У тексті наведено значний фактичний матеріал, конкретні дані про інформаційно-психологічні операції РФ, дії медіа інших держав, використання соціальних мереж, зокрема, для проведення псевдореферендумів. Автор не тільки детально аналізує інформпростір Донбасу (с. 104–105), наводить індекс результативності російської пропаганди в регіонах південно-східного Прикордоння, але й подає результати проведеного ним дослідження безпекового аналізу медіапростору Херсонщини в перші 80 днів російської окупації регіону (Додаток І). Показовими є наведені свідчення про зафіксований в окремих регіонах (в Буковині, Волині, Закарпатті, Одещині) вплив на інформаційний простір з боку Польщі, Молдови, Румунії та Угорщини (с. 108–109). Це підтверджує міркування дисертанта про те, що ключовою проблемою, характерною для інформаційного простору прикордонних регіонів, особливо західних, є не стільки факт іноземного впливу на телерадіомовлення регіону, скільки те, що іноземний сигнал зазвичай покриває ті райони та території, на яких відсутнє українське мовлення (с. 110). Як наслідок, підтримуємо його слушний висновок, що протягом 2014-2022 рр. наша держава не забезпечила захист інформаційного простору Прикордоння від іноземного впливу. Поточний стан інформаційного простору Прикордоння є таким, що не сприяє утвердженню державної влади в регіонах і не дозволяє забезпечити інформаційний суверенітет держави (с. 111).

Як загрозу легітимності публічної влади здобувач детально розглядає проблему подвійного громадянство мешканців Прикордоння. Розмежовує і

характеризує три етапи російської «паспортизації» (с. 113–114), масштаб яких розкривають наведені у різних джерелах цифри (до 5 млн. паспортів до виборів 2023 р. на тимчасово окупованій території України). У дисертації наведені також переконливі статистичні дані щодо кількості громадян, які отримали румунське та угорське громадянство (с. 118–119). Погодимось з автором, що обидві держави використовують «паспортизацію» як інструмент м'якої сили, виправдовуючи її необхідністю відновлення історичної справедливості, піклуванням про етнічних румунів/угорців тощо, але таким чином обидві держави фактично впроваджують ідеї «Великої Румунії» та «Великої Угорщини» відповідно. Реалізація в перспективі біпатридами пасивного та активного виборчого права створює суттєві ризики делегітимації виборчого процесу (с. 125–126). Сформульовані автором далі пропозиції щодо подвійного громадянства є логічними, зокрема щодо делегітимації виборчого процесу внаслідок/за участі в ньому кандидатів з подвійним (множинним) громадянством, хоча й певною мірою дисонують з поширеними у політичному дискурсі ідеями його запровадження.

Четвертий розділ дисертаційного дослідження присвячений безпековим загрозам політичного маніпулювання виборчими та референдними процесами в Прикордонні України. У тексті наведено фактичний матеріал, який дає змогу зрозуміти специфіку використання інституту референдуму для легітимації рашитського окупаційного режиму. Погодимось зі слушним висновком дисертанта про нікчемність спроб рф досягти зовнішньополітичної легітимності «референдумів» та його передбаченнями, що рф надалі використовуватиме політичне та інформаційне значення псевдореферендумів у контексті російсько-української війни та докладатиме зусиль для просування тези про «необхідність проведення повторних референдумів під наглядом міжнародних організацій» (с. 143). Цікавими є спостереження автора, які підкріплені використанням низки джерел, що певні легітимаційні ризики та загрози пов'язані із залученням міжнародних організацій до процесу спостереження за виборами та референдумами.

Змістовними авторськими міркуваннями відзначається наведений у дисертації політичний аналіз партійного складу локальних і регіональних органів влади, який засвідчує, що процес боротьби з проросійськими політичними партіями ще не завершено. Підтримуємо позицію дисертанта про те що, незважаючи на безпекову ситуацію та реалії воєнного стану, неприпустимо розформовувати органи місцевого самоврядування, що знаходяться на контрольованих Україною територіях, створюючи на їх місці військові адміністрації. Натомість, оптимальним рішенням буде встановлення мінімуму депутатського корпусу та створення механізму делегування частини повноважень ради до її голови/заступника/секретаря ради (с. 135). Принципово важливою, вважаємо, є необхідність дотримання передбаченого законами України принципу інституційної безперервності влади, надто в умовах дії правового режиму воєнного стану, тому діючі представницькі органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження до обрання їх нового складу.

Оціночно-прогнозний характер має формулювання у дисертації наслідків російської воєнної агресії проти України, яка у довгостроковій перспективі здатна, перетворитися у фактор дестабілізації та дезінтеграції населення, тому моніторинг даної проблематики у вимірі Прикордоння є неабияк важливим особливо з огляду на можливі прояви сепаратизму (с. 175).

Аналізуючи практики іноземного втручання у виборчі процеси в Прикордонні України, автор не обмежується тільки характеристикою дій рф, а й досить змістовно досліджує діяльність Румунії і Угорщини, певні політичні сили яких активно підтримують власні діаспори в Прикордонні, висловлюють експансіоністські ідеї, поширюють сепаратистські гасла. Заслуговують схвалення міркування дисертанта щодо необхідності для ефективної протидії даним загрозам, державі удосконалити вітчизняну етнополітику, політику ідентичностей та регіональну політику (с. 177).

Загалом наукова новизна основних положень, узагальнень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження є аргументованою та переконливою. Їх достовірність підтверджується викладом і не викликає заперечень. Логічними,

достовірними та достатньо обґрунтованими є узагальнення та висновки дисертанта по всьому тексту роботи. Загальні висновки (с. 179–186) містять узагальнення, які відповідають ключовим завданням роботи, розкривають її новизну та практичну значущість. Позитивно, що вони здебільшого оприлюднені в опублікованих працях С. О. Опінка.

Цілісному сприйняттю досліджуваної проблеми й авторського стилю сприяють численні додатки, які є доречними, містять значний фактичний матеріал, який змістовно проаналізовано у тексті роботи. Серед них, виокремимо, додаток В у якому автором запропоновано систему (критерії та їх індикатори) дослідження електоральної/референдної легітимації влади в Прикордонні України серед національних меншин.

Здобувач в цілому виявив вміння оперувати різноплановою інформацією, здатність робити самостійні висновки та науково значимі припущення, що засвідчує оволодіння здобувачем засадами методології наукової діяльності. Технічно дисертаційна робота виконана на належному рівні, згідно з вимогами Міністерства освіти і науки України.

Апробація основних положень та результатів дисертації здійснена під час наукових і науково-практичних конференцій різного рівня, зокрема на двох міжнародних наукових конференціях, одній – всеукраїнській. Кількість та обсяг публікацій відповідає встановленим вимогам. Вони повною мірою відображають результати дисертаційного дослідження і в установлений термін надруковані у фахових й інших наукових виданнях України, а також одному закордонному.

Наукові підходи і методи, застосовані у процесі дослідження, вважаю, дозволили дисертанту адекватно реалізувати дослідницький потенціал обраної проблеми, вийти на самостійні судження, узагальнення та пропозиції. Таким чином С. О. Опінко реалізував заявлену наукову новизну одержаних результатів дисертації, що містять новітні теоретико-концептуальні та практичні рекомендації щодо протидії безпековим загрозам у сфері електоральної та референдної легітимації влади у Прикордонні України.

Однак, при викладеній позитивній оцінці поданого до захисту дисертаційного дослідження, хочу висловити і низку зауважень і побажань.

1. Зауваження до архітектури дисертації. Структура роботи є логічно виваженою та загалом не викликає заперечень. Проте, у вступі до роботи в обґрунтуванні актуальності, очевидно бракує загальної оцінки стану наукової розробки проблеми як підстави для проведення дослідження. Доцільно було б сформулювати й гіпотезу дослідження. Кожен з розділів завершується висновками, обов'язкове виокремлення яких не передбачено вимогами до дисертаційних досліджень. До того ж у них ці висновки здебільшого мають характер анотацій змісту розділів. У підсумкових висновках дисертації, на мою думку, слід було також систематизувати наведені по тексту міркування і пропозиції щодо перспектив використання електоральної та референдної легітимації влади у повоєнній Україні й доречно було б висловити міркування щодо застосування інституту референдуму як ймовірного формату завершення війни РФ проти України.

2. Широко характеризуючи можливості використання загальнонаукових методів дослідження, дисертант водночас не акцентує на використанні суто політологічних методів, а саме case-study, крос-національні порівняння, крос-регіональні порівняння, статистичні і дескриптивні дослідження, крос-темпоральні порівняння від чого робота тільки б виграла, оскільки є політологічною за призначенням.

3. З огляду на правомірне декларування виборів і референдумів як механізму легітимації, у дисертації варто було б висловити міркування щодо причин, політичних мотивів суб'єктів ініціювання та призначення. Доводячи нікчемність спроб РФ імітувати процеси міжнародного спостереження при проведенні «референдумів» на тимчасово окупованих територіях України, варто було б глибше обґрунтувати нікчемність наслідків псевдореферендумів, інкорпорації тимчасово окупованих територій України до складу РФ.

4. Не зовсім коректним є використання окремих термінів. Зокрема, вживання по тексту терміну «нормативно-правові документи» замість

усталеного «нормативно-правові акти», умовним є вживання терміну «Прикордоння» з великої літери, бо це збірний термін, який вимагає у кожному конкретному випадку чіткої територіальної прив'язки. Пропонуючи термін «нове тимчасове Прикордоння України», яке виникло внаслідок агресії РФ та окупації окремих територій України, межує з окупованим Кримським півостровом, невизнаними терористичними республіками «ДНР» та «ЛНР» – в складі Донецької, Луганської та Херсонської областей (с. 47), слід зважати, що на тій частині міжнародно визнаної території України, на яку не поширюється фактичний контроль української влади внаслідок її окупації РФ нині 460 громад 13 областей (до 2022 року таких було 31), ще 160 перебувають під впливом активних бойових дій (а це більше 40 % всіх утворених 2020 р. територіальних громад України). Доцільно означити особливості зміни їх статусу – правового і фактичного.

5. У тексті дисертації є низка т. зв. «глухих» (посилання без сторінок), до того ж не завжди називаються нормативно-правові акти, тим більше праці дослідників чи навіть їх прізвища. Безперечним позитивом роботи, як зазначалось, є значна джерельна база, однак для посилення вагомості висновків бракує використання джерел власне територіальних громад прикордонних регіонів, що відображають безпекові виклики і нові можливості їх функціонування в умовах повномасштабної агресії РФ проти України.

Однак, висловлені зауваження є радше побажаннями щодо продовження наукового дослідження безпекових загроз електоральної та референдної легітимації, не впливають на позитивне враження від дисертаційного дослідження, не знижують його цінності та наукової новизни. Дисертаційна робота С. О. Опінка написана зі знанням досліджуваної проблеми, автор досить глибоко володіє матеріалом, логічно й науково грамотно його подає.

Отже, дисертаційна робота С. О. Опінко на тему «Безпекові загрози електоральної та референдної легітимації влади в прикордонні України» за змістом, формою викладу та отриманими результатами є оригінальним авторським дослідженням, що відповідає вимогам спеціальності 052

«Політологія» та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 р., № 502 від 19.05.2023 р., № 507 від 03.05.2024 р.), «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим Наказом МОН України від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019 р.). Подана дисертаційна робота є завершеною працею, в якій отримано нові обґрунтовані результати, що мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, а її автор Станіслав Олександрович Опінко заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія».

Офіційний опонент

доктор політичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
професор кафедри політичних наук
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

С. Д.

Сергій ДЕРЕВ'ЯНКО

Підпис Сергія Дерев'янка підтверджую
Вчений секретар
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Вікторія СТИНСЬКА